

UN TEZAU DE MONEDE ALE HOARDEI DE AUR DESCOPERIT LA ORHEIUL VECHI

EUGEN NICOLAE

Am avut ocazia de a examina, într-o colecție privată, zece monede tătărăști de argint, descoperite întâmplător la Orheiul Vechi, în primăvara anului 2002 (probabil că în zona central-nordică, între bazar și fortificație, vizitată cu predilecție de căutătorii de antichități). Ele fuseseră lipite una de alta, în formă de fișic, și erau vizibil afectate de un incendiu; au fost dezlipite și curățate de colecționar. Nu se cunosc detalii privind condițiile de descoperire și deci este posibil ca depozitul să fi fost mai mare. Lotul prezintă o importanță deosebită, deoarece la Orheiul Vechi s-a mai descoperit, în cursul săpăturilor arheologice, un singur tezaur din aceeași epocă a Hoardei de Aur, din păcate încă inedit. Piese se prezintă astfel¹:

UZBEK (1313–1341)

Saray al-mahrusa

Anul [722] (1322 e.n.)

1. AR → 1,10 g; 16 mm.
BMC-Oriental, p. 126, nr. 367; Janina 1954,
p. 434, nr. 31.

CANIBEK (1341–1357)

Saray al-cedid

Anul 743 (1342–1343 e.n.)

2. AR ↘ 1,51 g; 17 mm.
BMC-Oriental, p. 132, nr. 384; Janina 1954,
p. 437, nr. 47.

Anul 7[4]5 (1344–1345 e.n.)

3. AR ↑ 1,29 g; 16 mm.
BMC-Oriental, p. 134, nr. 392; Janina 1958,
p. 406, nr. 53.

Anul 746 (1345–1346 e.n.)

4. AR ↘ 1,31 g; 16 mm.

BSNR, XCII–XCVII, 1998–2003, p. 189–193

BMC-Oriental, p. 135, nr. 395.

Anul 747 (1346–1347 e.n.)

5. AR ↗ 1,38 g; 16 mm.
BMC-Oriental, p. 136, nr. 400; Janina 1954,
p. 439, nr. 57 a.

Gülistan

Anul 752 (1351–1352 e.n.)

6. AR ← 1,17 g; 16 mm.
BMC-Oriental, p. 140, nr. 416; Janina 1958,
p. 408, nr. 65 a.

Anul 753 (1352–1353 e.n.)

7. AR ↓ 1,32 g; 16 mm.
BMC-Oriental, p. 140, nr. 418.

BERDIBEK (1357–1360)

Gülistan

Anul 760 (1358–1359 e.n.)

8. AR ← 1,47 g; 16 mm.
BMC-Oriental, p. 145, nr. 441; Janina 1954,
p. 442, nr. 77.

HIZR (1359–1361)

Gülistan

Anul 761 (1359–1360 e.n.)

9. AR ⚭ 1,40 g; 16,5 mm.

BMC-Oriental, p. 150, nr. 457; Janina 1954, p. 443, nr. 84.

IMITAȚIE

Tip Canibek, Saray al-cedid, anul 743

10. AR ⚭ 0,92 g; 16,5 mm.

Cf. BMC-Oriental, p. 132, nr. 384 și Janina 1954, p. 437, nr. 47. Acest exemplar are legenda inexpressivă, gravată cu stângăcie; pe avers lipsește jos cuvântul sultan, iar cartușul reversului este incomplet (lipsește partea interioară, din linii subțiri).

Fig. 1. Monede din depozitul descoperit la Orheiul Vechi în anul 2002.

După cum se poate observa, depozitul cuprinde nouă dirhemi bătute în perioada 1322–1360 și o imitație după dirhemii lui Canibek. Emisiuni tătarești din aceeași epocă sunt prezente în descoperirile izolate de la Orheiul Vechi², cu precizarea că există multe nepotriviri între ceea ce s-a publicat și ceea ce am constatat la o verificare recentă a materialului din colecțiile publice de la Chișinău (unde se află, spre exemplu, o piesă de la Hizr, nesemnaltă). Și în descoperirile izolate, ca și în tezaurile aflate în teritoriul Hoardei de Aur, în special în zona fluviului Volga, aceste emisiuni sunt bine atestate³, ceea ce reflectă desigur producții de volum mare. Se remarcă buna reprezentare a pieselor din deceniul al patrulea (patru exemplare, nr. 2–5), ilustrând stabilitatea și prosperitatea începutului domniei lui Canibek. Toți dirhemii au fost bătute în capitalele de pe Volga: unul (nr. 1) în vechea capitală, Saray (localizat la Selitrennoe), patru (nr. 2–5) în „Sarayul Nou” – Saray al-cedid (localizat la Carev), iar ceilalți patru în „Grădina de trandafiri” – Gülistan (identificat cândva cu Saray, lucru infirmat de structura descoperirilor monetare de la Selitrennoe, dar situat tot pe Volga, probabil în apropiere de vechea capitală, căreia i s-a substituit⁴).

Tezaurele de dirhemi ai Hoardei de Aur încheiate în deceniul al șaptelea al secolului al XIV-lea prezintă o structură asemănătoare: marea majoritate a pieselor sunt bătute la Saray al-cedid și la Gülüstan, cărora li se alătură Saray cu procente de regulă semnificative (peste 10%) și alte monetării cu procente mici⁵. Situația este similară și în privința repartiției pe emitenți: emisiunile lui Canibek sunt de regulă cele mai numeroase, urmate (arareori depășite) de cele ale hanilor de după 1357, cărora li se alătură cu procente adesea semnificative cele ale lui Uzbek, iar piesele din epoca lui Tokta sunt atestate doar în unele depozite, cu procente mici⁶.

Pentru datarea depozitului, moneda cu anul 761 (23.11.1359 – 10.11.1360 e.n.) nu este de mare utilitate, deoarece imitația după dirhemii lui Canibek cu anul 743 (nr. 10) este cu siguranță mai târzie. Încadrarea piesei în categoria imitațiilor s-a făcut atât pe baza greutății reduse (0,92 g față de o medie a greutății emisiunilor originale estimată la 1,56 g)⁷, cât și a aspectului legendelor, gravate cu stângăcie și cu omisiuni. Dirhemii lui Canibek de acest tip (dar și alte emisiuni) au fost intens imitați, fapt demonstrat de descoperirile monetare din spațiul Hoardei de Aur, cum ar fi cele de la Bolgar⁸. Depozitul de la Orheiul Vechi este printre cele mai timpurii care conțin imitații. Discutând în urmă cu patru decenii tezaurele de acest fel, G.A. Fedorov-Davydov constata doar două (Volgograd și Bolgar) încheiate cu dirhemi originali datați înainte de 1366 și, prin urmare, situa începutul baterii de imitații în cantități mari la sfârșitul deceniului al șaptelea sau la începutul celui următor⁹. Moneda din depozitul de la Orheiul Vechi, provenind probabil tot din zona fluviului Volga, confirmă baterea de imitații încă din deceniul al șaptelea. Totodată, pe baza ei se poate data pierderea depozitului în 1369, când orașul oriental de la Orheiul Vechi a fost atacat și jefuit de forțe locale ostile regimului instituit de hanul Abdallah¹⁰; aspectul pieselor înainte de a fi desprinse una de alta și curățate sugerează că au fost abandonate în una din construcțiile incendiate atunci.

Despre celălalt tezaur descoperit la Orheiul Vechi și abandonat în aceleași dramatice împrejurări, deținem doar informații sumare preliminare¹¹. El a fost găsit în cursul săpăturilor arheologice din 1980, în partea centrală a orașului, într-o groapă (nr. 137) din apropierea unui cuptor de olar. Din groapă s-au recuperat: ceramică smălțuită și nesmălțuită (de remarcat prezența a două pușculițe întregi), un fier de plug, un craniu uman și 178 de monede de argint din perioada Uzbek-Abdallah (determinate preliminar de A.A. Nudelman). Din păcate, nu se știe unde se găsesc în prezent aceste monede, care nu au intrat în colecțiile Institutului de Arheologie din Chișinău. Cu câțiva ani în urmă, regretatul prof. Pavel Bârnea a încercat să afle ce s-a întâmplat cu ele după ce le-a predat cabinetului numismatic. Se pare că ar fi fost trimise pentru studiu la Muzeul de Istorie de la Moscova, dar personalul acestuia nu a putut confirma acest lucru, deoarece muzeul se afla în reparații și fondurile erau inaccesibile. Există deci speranța că acest excepțional document istoric nu s-a pierdut.

Un al treilea tezaur care marchează evenimentele din 1369 a fost descoperit la Lozova, jud. Chișinău, în 1959, în cursul săpăturilor arheologice, tot în apropiere de un cuptor de olar, și cuprindea 30 de emisiuni de argint¹². Cea mai recentă lucrare în care aflăm structura sa a fost publicată în 1999, de către N.D. Russev: pe lângă trei exemplare de la Canibek și unul de la Berdibek, toate contramarcate sub Abdallah (monedele poartă contramarca *al-adil* – E.N.) și încă unul neprecizat, lista cuprinde piese bătute la Şehr al-cedid al-mahrusa (cu anul 763 – 1 ex.; 764 – 4;

765 - 7; 766 - 2; 769 - 2), Yangi-şehir a-mahrusa (765 - 3; 769 - 1) și Şehir al-cedid (765 - 1; 767 - 2; 768 - 1; 769 - 1)¹³. Constatăm cu surprindere că a fost de fapt reluată lista publicată de A.A. Nudelman cu aproape un sfert de veac în urmă, pe vremea când emisiunile de la Yangi-şehir/Şehir al-cedid erau încă puțin cunoscute, fără a se elimina măcar erorile foarte evidente. Autorul nu a citit cu atenție bibliografia și este clar că nu cunoaște producția atelierului, ceea ce nu l-a oprit, într-o contribuție publicată cam în același timp, să facă sugestii privind lectura unor inscripții monetare și să se lanseze în considerații istorice fanteziste¹⁴. Se știe că toate emisiunile de argint poartă epitetul *al-mahrusa*, că nu există piese din anul 765 cu numele Şehir al-cedid și nici din anul 769 cu numele Yangi-şehir; de asemenea, nu se cunosc emisiuni din anii 763 și 764¹⁵. În urmă cu câțiva ani, datorită amabilității Dnei Raisa Tabuica, custodele colecției numismatice a Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală din Chișinău, am putut trece rapid în revistă lotul de emisiuni locale (numai 23 de exemplare, celelalte fiind inaccesibile) și, cu rezervele de rigoare pentru o examinare preliminară, structura lui se prezintă astfel: 10 exemplare Yangi-şehir (anul 765 - 8 ex.; anul 765 sau 766 - 2 ex.) și 13 Şehir al-cedid (anul 766 - 2 ex.; anul 767 - 2 ex.; anul 768 - 1 ex.; anul 769 - 3 ex.; anul neprecizat - 5 ex.). Subliniem că observațiile de mai sus sunt sigure, reexaminarea atentă a lotului putând duce, prin analizarea distribuției legendelor și confruntarea ștanțelor, doar la precizarea anului pentru piesele neatribuite din acest punct de vedere. Este totodată de reținut că vechile determinări ale monedelor tătărăști descoperite la est de Prut trebuie considerate, în unele cazuri, cu prudență.

Structura depozitului prezentat mai sus diferă evident de cea a celorlalte două tezaure contemporane citate, ceea ce ar arăta că este vorba de o sumă constituită în alte regiuni (probabil în zona fluviului Volga), ajunsă la Orheiul Vechi în epoca lui Abdallah, odată cu cei colonizați aici.

NOTE

¹ Abrevieri: BMC-Oriental = S. Lane-Poole, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, VI, *The Coins of the Mongols in the British Museum, Classes XVIII.-XXII.*, ed. R. Stuart Poole, Londra, 1881; Janina 1954 = S.A. Janina, *Džučidskie monety iz raskopok i sborov Kujbyševskoj ekspedicii v Bolgarah v 1946-1952 gg.*, în *Trudy Kujbyševskoj arheologičeskoj ekspedicii*, I, MIA, 42, Moscova, 1954, p. 424-484; Janina 1958 = S.A. Janina, *Džučidskie monety iz raskopok i sborov Kujbyševskoj ekspedicii v Bolgarah v 1953-1954 gg.*, în *Trudy Kujbyševskoj arheologičeskoj ekspedicii*, II, MIA, 61, Moscova, 1958, p. 392-423.

² Pentru o informare rapidă vezi în special A.A. Nudelman, la E.N. Abázova, P.P. Bărnea, A.A. Nudelman, *Drevnosti Starogo Orheja, Zolotoordynskij period*, Chișinău, 1981, p. 81-88, cu bibliografia de la p. 95-98.

³ G.A. Fedorov-Davydov, NE, 1, 1960, p. 94-192 și 4, 1963, p. 165-221, cu bibliografia.

⁴ Idem, *The Culture of the Golden Horde Cities*, BAR International Series, 198, 1984, p. 18 și 221.

⁵ Idem, NE, 1, 1960, p. 104-106, tabelul 2.

⁶ Ibidem, p. 96-99, tabelul 1.

⁷ A.G. Muhamadiev, NE, 8, 1970, p. 56; idem, *Bulgaro-tatarskaja monetnaja sistema. XII-XVI vv.*, Moscova, 1983, p. 140; G.A. Fedorov-Davydov, NE, 13, 1980, p. 74-75.

⁸ Janina 1954, p. 456, nr. 155; Janina 1958, p. 414, nr. 161; S.A. Janina, *Džučidskie monety iz raskopok i sborov Kujbyševskoj ekspedicii v Bolgarah v 1957 godu*, în *Trudy Kujbyševskoj arheologičeskoj ekspedicii*, III, MIA, 80, Moscova, 1960, p. 221, nr. 156 a.

⁹ G.A. Fedorov-Davydov, NE, 4, 1963, p. 178; cele două tezaure citate se încheie cu dirhemi purtând anii 762 (Volgograd) și 764 (Bolgar) după hegiră.

¹⁰ E. Nicolae, P. Bârnea, *Orheiul Vechi în epoca Hoardei de Aur în lumina descoperirilor monetare*, comunicare la Al XVI-lea Simpozion Național de Numismatică, Bârlad, 27–28 mai 1999; E. Nicolae, *Stratum plus*, 1999, 6, p. 143; P.P. Bârnea, Tatiana F. Reaboi, *Dva klada iz Starogo Orheja*, Chișinău, 2000, p. 9, unde evenimentul este situat, dintr-o evidentă greșală de tipar, la sfârșitul anilor '70.

¹¹ N.D. Russev, *Na grani mirov i epok, Goroda nizov'ev Dunaja i Dnestra v konce XIII–XIV vv.*, Chișinău, 1999, p. 208, nr. 4, citând o mențiune sumară la E.N. Abâzova, P.P. Bârnea, *Issledovanija v Starom Orhee v 1979–1980 gg.*, în *Arheologičeskie issledovanija v Moldavii v 1979–1980 gg.*, Chișinău, 1983, p. 63; menționat și de E.N. Abâzova, *Nepolitnaja keramika XIV v. iz Starogo Orheja*, în *Arheologičeskie issledovanija srednevekovyh pamjatnikov v Dnestrovsko-Prutskom meždureč'e*, Chișinău, 1985, p. 54.

¹² A.A. Nudelman, *K voprosu o sostave deneznogo obraščeniija v Moldavii v XIV – načale XVI vv. (po materialam kladov)*, în *Karpato-Dunajskie zemli v srednie veka*, Chișinău, 1975, p. 97–98.

¹³ N.D. Russev, *op.cit.*, p. 212–213, nr. 10.

¹⁴ Idem, *Stratum plus*, 1999, 5, p. 391–393; vezi și observațiile formulate de E. Nicolae, P. Bârnea, *Simpozion Chișinău 2001*, p. 154–155.

¹⁵ S.A. Janina, *Numizmatičeskij Sbornik*, V/1, Moscova, 1977, p. 193–212 și pl. 15–16; E. Nicolae, *SCN*, 11 (1995), 1997, p. 197–198; idem, *Stratum plus*, 1999, 6, p. 142–143.

UN DÉPÔT DE MONNAIES DE LA HORDE D'OR DÉCOUVERT À ORHEIUL VECHI

RÉSUMÉ

On présente dix monnaies tatars en argent appartenant à une collection privée. Elles furent trouvées par hasard à Orheiul Vechi (Trebujeni, dép. d'Orhei, Rép. de Moldavie) au printemps 2002. On ne connaît pas les conditions de l'invention. Les pièces étaient soudées en rouleau et présentaient des traces d'incendie. Il s'agit de neuf émissions de l'époque 1322–1360 et d'une imitation: 1 ex. d'Ouzbek, Saray al-mahrusa, année 722 de l'hégire; 6 ex. de Djanibek, Saray al-djedid, années 743, 745, 746 et 747, et Gulistan, années 752 et 753; 1 ex. de Berdibek, Gulistan, année 760; 1 ex. de Khizr, Gulistan, année 761; imitation de type Djanibek, Saray al-djedid, année 743.

Dans la Horde d'Or, le début de la production massive des imitations est situé vers la fin de la septième décennie du XIVe siècle, ce qui permet de dater l'abandon du dépôt en 1369, quand la ville orientale d'Orheiul Vechi fut attaquée et saccagée par les opposants locaux du régime instauré par le khan Abdallah. La structure du dépôt diffère de celle des deux trésors de la région abandonnés dans les mêmes circonstances (Orheiul Vechi, 1980 et Lozova, dép. de Chișinău, 1959), qui est dominée par les pièces frappées par l'atelier local de la «Ville Neuve» (Yangi-Chehr/Chehr al-djedid), mais est évidemment similaire à celle des dépôts de la septième décennie enfouis dans la partie centrale de la Horde d'Or. Il semble donc s'agir d'une somme constituée dans les régions de la Volga et apportée à Orheiul Vechi à l'époque du khan Abdallah, à l'occasion de sa campagne occidentale.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Monnaies du dépôt découvert à Orheiul Vechi en 2002.